

lar, norveglar, gollandlar, yaponlar, polyaklar, xitoylar va boshqa xalqlar ham yashaydi. Ko'pgina milliy guruh (polyak, italyan va boshqa)lar o'z mamlakatlari madaniyatlarini qisman saqlab qolganlar, lekin ingliz tilida so'zlashadilar.

AQShda 5 mingga yaqin o'zbek istiqomat qiladi. Ular, asosan Nyu-York, Vashington, Nyu-Jersi shtatlarida, Filadelfiya shahrida hamda mamlakatning boshqa shtat va shaharlarida yashaydi. Ular turli kasb hamda tijorat ishlari bilan shug'ullanadilar. Hozirgi amerikalik o'zbeklarning ota-bobolari 1917-yilgi oktabr to'ntarishidan keyin bolsheviklar tazyiqidan qochib, avval Afg'oniston va Xitoyga o'tib ketganlar. 1950-yillarda esa, Pokiston, Saudiya Arabistoni, Turkiya orqali AQShga borib qolishgan. Ikkinchi jahon urushi davrida turli yo'llar bilan u yerga borib qolgan o'zbeklar ham uchraydi.

39-§. Markaziy Amerika xalqlari

Markaziy Amerika – Shimoliy Amerikaning janubiy qismi. Meksika tog'ligining janubiy etagidagi Balsas botig'idan Daren bo'ynigacha davom etgan (ba'zan mazkur mintaqaning chegarasini Teuantepek va Panama bo'yinlari orqali o'tkazadilar). Uzunligi 2400 km. Eni Panama bo'ynida 48 km. Yukatan yarim orolida 960 km. G'arbdan Tinch okeani, shimolda va sharqdan Meksika qo'ltig'i va Karib dengizi bilan o'ralgan.

Markaziy Amerika hududida Meksikaning janubi-sharqiy qismi, Gvatemala, Salvador, Gonduras, Nikaragua, Kosta-Rika, Panama, Beliz davlatlari joylashgan. Umumiy maydoni 770 ming km. Aholisi taxm. 45 mln. kishi (2001). Mintaqadagi 47 ta yodgorlik YUNESKO ro'yhatiga kiritilgan bo'lib ulardan 31 tasi Meksika hududida joylashgan.

Markaziy Amerika hindulari qayig'i

Amerika qit'asining AQSh bilan Meksika chegarasidan janubiy qismini, odatda, Lotin Amerikasi deb ataydilar. Lotin Amerikasi davlatlarining 2/3 qismida ispan tili rasmiy til deb qabul qilingan. Braziliya (mintaqa aholisining qolgan 1/3 qismi)da portugal tili tarqalgan. Faqat 3 foiz aholi yashaydigan kichkina davlatlarda fransuz (Gaiti), ingliz (Gayana, Trenidad, Barbados, Yamayka, Bagam va boshqa orollarda) va golland (Surina) tillari hukmron. Mamlakatlar tillari va tarixiy taqdiri bilan umumiylikka ega bo'lsa-da, o'zining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, etnomadaniyati va xo'jalik xususiyatlari bilan farq qiladilar. Masalan, Argentina, Braziliya, Meksika va Venesuela ancha taraqqiy qilgan zamonaviy mamlakatlar qatoriga kiradi. Aksincha, rivojlanmagan Gaiti iqtisodiy ko'rsatkichlariga qaraganda, yuqorida qayd qilingan mamlakatlarga nisbatan orqada qolgan. Yoki eng katta hududga ega bo'lgan Braziliya Salvadorga nisbatan 400 hissa ko'p maydonni egallaydi, qo'shni Gana aholisiga nisbatan 150 hissa ko'proq aholiga ega.

Gvatemaladagi Tikal pramidasi

Lotin Amerikasi aholisining etnik qiyofasi ham turlicha. Uzoq davr ichida mahalliy aholi bilan kelgindi yevropaliklar va millionlab qul qilib keltirilgan afrikaliklar avlodlarining aralashmasidan paydo boʻlgan hozirgi mamlakatlarning oʻziga xos milliy madaniyati, mehnat va xalq ijodi anʼanalari shakllangan. Markaziy Amerikaning zamonaviy aholisi kelib chiqishi hindu-ispn boʻlganlarning qorishuvidan tashkil topgan. Chunonchi, bu borada Salvador, Nikaragua, Gondurase, Gvatemalada aholining yarmi-oʻz ona tillarida soʻzlashuvchi hindulardan iborat. Kosta-Rikada esa mustamlakachi ispanlarning avlodlari mahalliy hindular bilan deyarli qorishmagan. Panamada esa aholining koʻp qismini qora tanlililar tashkil qiladi (12 – 15 foiz). Hindularning turli qavmlari, shu jumladan, mayyalar boʻlgan boʻlib, ular 300 yildan to 900 yilgacha asosiy aholi boʻlgan. Dastlabki

yevropalik mustamlakachilar afrikalik qullarni sotib olgan va aynan mazkur qullar avlodlari hozirgi kungacha Nikaragua, Belizea va Panamada yashashadi. Garchi Belizada rasmiy davlat tili ingliz tili bo'lsa-da, mintaqaning deyarli barcha hududlarida ispan tilida so'zlashadi. Shuningdek, ko'plab odamlar mahalliy hindu tillarida ham so'zlashadilar. Mintaqaning rang-barang tabiati ham ularning xo'jalik-madaniy tiplari va madaniyati xususiyatlariga mislsiz ta'sir o'tkazgan. Nihoyatda ko'p tabiiy boyliklarga ega bo'lgan mazkur mintaqani «jahonning xazinasini» deb ham ataganlar.

Mahalliy aholi o'tmishda yuksak madaniyat yaratib, faqat Lotin Amerikasigagina emas, balki jahon madaniyatiga ham ulkan hissa qo'shganlar. Hindu qabilalari jahonda birinchi bo'lib kartoshka, pomidor, makkajo'xori, manioka, paxta, kungaboqar, kakao va boshqa muhim ekinlarni kashf etganlar. Ular dastlab kauchuk shirasidan foydalanish, kurare zaharini ishlab chiqarish va tibbiyotda foydalanishni o'rganganlar, gamakni kashf qilib jahonga yoyganlar. Go'zal qadimiy me'morchilik, katta hashamatli shaharlar va dabdabali piramidalar, afsonaviy o'yma va bo'rtma rasmlar bilan bezatilgan ko'shku saroylar, turli shakl va hajmdagi go'zal haykallar, rang-barang bo'yoqli idish va buyumlar, tilladan quyilgan har xil haykallar hindularning mo'jizakor san'at sohiblari ekanligidan dalolat beradi. Lotin Amerikasi hindulari yaratgan kuy va o'yinlar ham uzoq elatlarga tarqalib shuhrat qozongan. Bu yerda yevropaliklar kelgunga qadar ilk sinfiy jamiyat, yuksak san'at va hunarmandlikka ega bo'lgan davlatlar paydo bo'lgan.

Meksikaning tubjoy aholisi. Tadqiqotchilarning fikricha, hozirgi Meksika hududiga odamlar 15–12 ming yillar muqaddam kela boshlagan. Ular Tinch okean sohillari bo'ylab kelganlar, keyin ichki

vodiylarni egallaganlar. Dastlab Meksikada ovchilik, baliqchilik va terimchilik bilan shug'ullanuvchi mayda daydi qabilalar yashagan. Miloddan avvalgi IV ming yilliklardan boshlab dehqonchilik yuzaga keladi va birinchi bo'lib makka, loviya va qovoq eka boshlaydilar. II mingyillikka kelib dehqonchilik asosiy xo'jalik sohasiga aylanadi. O'sha davrdan boshlab Meksika hududida yuksak madaniyat yaratgan elatlar yashaydi.

Miloddan avvalgi I mingyillikning oxirlarida va milodning birinchi asrlarida bu yerda neolit darajasidagi almeklar va sapoteklarning dehqonchilik madaniyati shakllangan edi. Bu madaniyat Quyosh va Oyga atab qurilgan dabdabali piramidalar, devorlari rasimli ibodatxonlar va zodagonlarning saroylari, tosh to'shalgan, ko'chalar loydan qurilgan uyli mavzelari bilan ajralib turadi. Ularning o'rniga kelgan tolteklar to XII asrgacha tevarak-atrofdagi elatlarga o'z ta'sirini o'tkazib kelgan.

IX – X asrlarga kelib mazkur madaniyatlar asta-sekin inqirozga uchrab, Mexiko vodiysida yangi elatlar – tenochka yoki astek qabilalari paydo bo'la boshlaydi. Ular XIV asr boshlarida shimoli-g'arbiy hududlardan bostirib kirib qadimiy madaniyat markazlarini egallab o'z tillarini saqlab qolganlar. Asteklar qudratli davlat birikmasiga asos solgan va eski madaniy an'analarni davom qildirganlar. Ular kuchli qo'shinga ega bo'lgan va qisqa muddat ichida qo'shni qabilalarni bo'ysundirib soliq to'lashga majbur qilgan.

Asteklar o'ziga xos sug'orish va melioratsiya tizimiga asoslangan dehqonchilik xo'jaligini yaratganlar, loviya, pomidor, batata (shirin kartoshka), kakao, tamaki va paxta ekanlar. Yer o'g'itlangan, yo'nilgan yog'och bilan ishlov berib ekilgan. Maxsus qamishdan sol yasab, ustiga tuproq to'kib, suzadigan

orolchalarda dehqonchilik qilganlar. Paxta va agava tolasidan ip yigirib turli mato to'qiganlar. Uy hayvonlaridan it va kurka saqlaganlar. Bug'i, quyon, yovvoyi qushlarni o'q-yoy, nayza, tuzoq bilan ov qilganlar, ko'l va daryolarda baliq tutganlar. Mis va toshdan bolta, nayza uchi va pichoqlar, naqsh berilgan charxsiz sopol idishlar, oltindan har xil bezaklar yasaganlar. Hunarmandchilik nihoyatda rivojlangan bo'lsa-da, ammo mehnat taqsimoti bo'lmagan. Zarur buyumlar oilalarda ishlab chiqarilgan.

Katta shaharlar hunarmandchilik va savdo markazlariga aylandi. Masalan, qudratli asteklar davlatining poytaxti Tenochtitlan katta ko'lning o'rtasidagi orolda qurilgan va o'zining go'zalligi, ulug'vorligi va hashamatliligi bilan ispan istilochilarini hayratda qoldirgan. Moktesuma I (1440 – 1469) boshqaruvi davrida shahar aholisi suv toshqinidan himoya qilish uchun to'g'onlar barpo etgan, toshdan piramidalar, ibodatxona va saroylar qurganlar. XVI asr boshida shahar hududi 12 km² ga yetgan.

Poytaxtni ko'l sohili bilan uchta 10 metr kenglikdagi damba bog'lab turgan, ikkita maxsus tarnov orqali suv o'tkazilgan. Ko'l atrofida asosiy ekin dalalari joylashgan, qishloqlar ham dalalar bilan o'ralgan.

Bu yerda turli tillar va etnik guruhlariga mansub 10 mln. ga yaqin odam istiqomat qilgan. Davlat boshqaruvi markazlashgan bo'lib, davlatni Yevropadagi katta imperiyalar bilan qiyoslash mumkin.

Markaziy boshqaruv ko'rinishlarini oliy hukmdorni ilohiylashtirish, boshqaruv devoni, professional armiya, yagona davlat tili (kechua), ko'p sonli aholini majburiy ko'chirish, choparlar va qo'riqlanadigan yo'l bekatlaridan iborat bo'lgan aloqa tizimi misolida ko'rish mumkin. Qiziqarli tomoni shundaki, aynan mana shunday katta mamlakatni boshqaruv tizimida yozuv madaniyati bo'lmagan.

Asteklarning uylari, odatda, qamishdan qurilib, devorlari loy bilan suvalgan, tomi somon bilan yopilgan. Boy tabaqalar uylarini xomg'ishtdan tekis tomlili va ichki hovlilili qilib qurganlar. Poytaxtdagi ba'zi uylar ustunlarga tiklangan. Piramida shaklidagi ibodatxona va jamoa inshootlari toshdan dabdabali qilib qurilgan, haykallar va o'yma naqshli toshlar bilan bezatilgan. Qishloq jamoasi (kalpulli) umumiy yerga ega bo'lgan va bu yerlarni ayrim oilalarga taqsim qilganlar.

Erkaklarning kiyimlari etakli belbog' va plashdan iborat, ayollar yubka, yengsiz uzun ko'ylak kiyganlar. Poyabzal teridan tikilgan yoki agavadan to'qilgan sandaldan iborat. Kiyimlari bezatilgan, bilak va bu-runuzuklar osganlar, badanni bo'yaganlar. Taomlari ham turli xilda har xil ziravor aralashtirib xushxo'r qilingan. Makkadan toshyorg'ich bilan un chiqarib taom pishirganlar. Asteklar shokoladni kashf etganlar. Ammo ular «chokolat»ni ichimlik sifatida iste'mol qilganlar.

Mayya davlati. Milodning boshlarida Yukatan yarim orolining janubiy qismida hozirgi Gvatemala hududida bir qancha mayda shahar-davlatlar paydo bo'ladi. Mayya sivilizatsiyasi rivojining cho'qqisi eramizning IV – VII asrlariga to'g'ri keladi. Mayyalar juda murakkab ibodatxonalar qurgan bo'lib, ularning atrofida turarjoylar joylashgan edi. Ehromlardan eng kattasi bo'lgan Tikal atrofida 40 000 kishi yashaydigan shahar joylashgan. Hamma binolar toshdan qurilgan. Bu Mayya davlatning bosh kenti, amalda poytaxti bo'lgan.

Mayya jamiyatini jangchi-ruhoniylarning zodogon sinfi boshqargan. Ular mayyalarning eng oliy diniy yetakchilari, ayni paytda harbiy lashkarboshilar ham bo'lib, qo'shni hamjamiyatlar bilan doimiy urushlar

olib borardilar. Aholining katta qismi dehqonlardan iborat bo'lib, ular hosilning bir qismini zeb-ziynatlar ichida yashovchi zodogon hukmdorlarga berishlari kerak edi.

V – VI asrlarga kelib bunday davlatlarning soni yana ham ko'payadi va shimoliy hududlarga tarqaladi. Ular o'zaro kurashib turganlar. Ammo janubi davlat – shaharlarning ko'pchiligi XI asrga kelib birdaniga bo'shab qoladi. Yukatan yarim orolining shimolida o'sha davrda mayya xalqlarining bosh shahri Mayyapan kuchayib yuksak madaniyat yaratgan qudratli davlatga aylangan va ispanlar istilosigacha o'z hukmronligini saqlab kelgan.

Mayya ancha rivojlangan dehqonchilik xo'jaligiga ega bo'lgan. Ular o'rmonlarni toshboltalar bilan kesib, daraxtlarni kuydirganlar, kul bosgan dalani yog'och bilan kavlab urug' sepganlar. Asosiy ekin makkajo'xori hisoblangan. Undan tashqari loviya, pomidor, qalampir, qovoq va paxta ekilgan. Go'shtga it va kurka

Maya pramidasi

boqilgan, o'q-yoy, nayza va puflab otadigan naycha bilan ov qilib ham go'sht g'amlangan. Baliqchilik va asalchilikni bilganlar. Mayya hindulari birinchi bo'lib kakao daraxtini o'stirib, mevasidan ichimlik tayyorlaganlar.

Mayya davlatida ruda bo'lmaganidan metall qurollarni, ayniqsa, temir bolta va nayza uchlari, mis bilan oltin qotishmasidan yoki sof oltindan yasalgan bezaklarni Meksikadan va qo'shni mamlakatlardan keltirganlar. Paxta va agava tolalaridan nozik matolar to'qilgan, ulardanplash, yubka va boshqa kiyimlar tikkanlar, charxsiz sopol idishlar yasab, ularga turli naqshlar berilgan. Savdo-sotiq ancha rivojlangan, loviya va kakao urug'lari pul vazifasini bajargan. Qul savdosi ham bo'lgan.

Mayya davlati boshida cheksiz huquqqa ega bo'lgan hokim («xalach vinik» – buyuk odam) turgan. Oliy kohin uning o'ng qo'li va maslahatchisi hisoblangan. Xalach vinik soliq to'plash va qozilik qilish uchun qishloqlarga maxsus boshliq (batab) tayinlagan. Astronomiya va boshqa bilimlarni yaxshi egallagan kohinlar zo'r kuchga aylangan.

Mayya yuksak madaniyat yaratgan xalqlardan. Ular o'ziga xos yozuvni kashf etib, ma'lum bilimlarni chuqur egallaganlar. Ayniqsa, aniq bilimlar, chunonchi, astronomiya va matematika nihoyatda rivojlangan. Mayyaliklar yil hisobini daqiqalargacha aniqlab kalendar tuzganlar. Ularda yil 365 kunga bo'lingan, kalendar 20 kunlik oydan va 13 kunlik haftadan iborat bo'lgan. Ieroglif tizimiga asoslangan mayya yozuvlarida kohinlar turli afsonalar, duo va tarixiy solnomalar yozib qoldirganlar. Shu yozuvda har 20 yilda tarixiy voqealar bayon qilingan maxsus tosh ustunlar o'rnatilgan. Nihoyatda go'zal san'at bilan tasvirlangan o'yma va bo'rttirib yasalgan ajoyib rasimli murakkab ibodat va turmush inshootlari hozirgacha kishini maftun qiladi.

Mayya xalqining diniy tasavvurlari sinfiy munosabatlarni muqaddaslashtirgan juda murakkab serhasham marosim va ibodatlardan iborat bo'lgan. Muqaddas kitoblar fikus qobig'idan ishlangan qog'ozlarga yozilgan va rangli rasmlar bilan bezatilgan. Afsus, deyarli barcha qo'lyozmalar ispan mustamlakachilari tomonidan kuydirilgan. Asosiy e'tiqodlari dehqonchilik bilan bog'liq aholi osmon, yomg'ir, o'simlik va boshqa tabiat hodisalarini ifodalovchi xudolarga sig'inishga asoslangan.

40-§. Janubiy Amerika xalqlari

Inklar davlati. Janubiy Amerikadagi And tog'larining hozirgi Kolumbiya, Ekvador, Peru, Boliviya, Shimoliy Chilida, ya'ni juda katta hududda kechua til oilasiga mansub turli elat va qabilalardan tashkil topgan Ink davlati bo'lgan. Bu yerda I ming yillikda kechua va aymara tillaridagi ko'plab mayda qabilalar yashagan. Rivoyatlarga qaraganda, XIII asrga kelib shu qabilalardan Kusko vohasida joylashgan Inklar kuchayib 1438-yildan qabilalar ittifoqiga bosh bo'ladi va oliy kasta deb taniladi. Boshqa barcha elatlar unga bo'ysunib soliq to'lab turgan.

Ink davlatida aholi, asosan, dehqonchilik bilan shug'ullangan. Asli And tog'larida dehqonchilik xo'jaligi miloddan avvalgi uch minginchi yillikda paydo bo'lgan. Inklar miloddan avvalgi VI asrda shakllangan chanapata madaniyatining merosxo'rlaridir. Ular markazlashgan sug'orish tizimini yaratganlar, asosan, makka va kartoshka ekanlar. Kartoshkaning ko'p turlari, Yevropaga ilk bor shu yerdan olib borilgan. Dalalar tosh bilan berkitilgan kanallar orqali sug'orilgan, suv omborlari to'ldirilgan. Yerga